

DE OUDE VOS IN EEN NIEUW JASJE¹

Reynaert de vos en zijn vele transformaties

LISANNE VROOMEN

1. Inleiding

In de dertiende eeuw heeft 'Willem die Madocke maakte' zijn pen in de inkt gedoopt om op basis van de Franse *Roman de Renart* de Middelnederlandse tekst *Van den vos Reynaerde* (VDVR) te schrijven. Terwijl hij dat deed, had hij niet kunnen vermoeden dat hij met deze bewerking van de tekst over de sluwe vos een enorme reeks aan andere bewerkingen van het vossenverhaal in gang heeft gezet die zelfs nu, acht eeuwen later, nog niet ten einde is gekomen. Met meer dan 200 verschillende bewerkingen vanaf 1800 is het verhaal goed vertegenwoordigd in het hedendaagse literaire veld. Deze bewerkingen zorgen ervoor dat de *Reynaert* in het heden, net als in de middeleeuwen, geen eenduidige en stabiele tekst is, maar juist een voortdurend groeiende verzameling teksten waarbij het verhaal en de functie en interpretatie ervan constant in beweging zijn, tot op de dag van vandaag. De moderne vossenteksten roepen vragen op. Waarom is *Reynaert* zo populair? Waarom blazen bewerkers zijn verhaal telkens weer nieuw leven in? Hoe gaan de nieuwe schrijvers om met de Middelnederlandse *Reynaert*stof? Hoe interpreteren ze het verhaal en het hoofdpersonage en welke wijzigingen brengen ze aan?

Een aantal van deze vragen is aan bod gekomen in de studies van Parlevliet (2009) en Wackers (1995), studies waarbij de focus echter ligt op kinderbewerkingen. Parlevliet bestudeert bewerkingen uit de periode 1850-1950 en beschrijft strategieën om de afstand tussen de oude tekst en het nieuwe jonge publiek te verkleinen en de tekst acceptabel te maken.² De transformaties die de *Reynaert*teksten ondergaan, zijn, zoals Parlevliet aantoonde, vaak gerelateerd aan een pedagogische functie: de bewerkingen hebben de functie de lezers deugden aan te leren, bijvoorbeeld door duidelijk te maken dat *Reynaerts* gedrag afkeurenswaardig is. Dit kan door in de tekst te waarschuwen voor ongunstige types zoals *Reynaert* en aan de jonge lezers te vertellen dat zij zich niet dienen te gedragen zoals de beer Bruun en de kater Tibeert, die door de vos in de val

gelokt worden. Andere teksten kiezen een andere methode waarbij gewezen wordt op Reynaerts goede eigenschappen, zoals zijn moed, zijn zelfvertrouwen en zijn verstand, en werken de identificatie met hem juist wel in de hand.³

Paul Wackers (1995) bespreekt in zijn onderzoek 34 kinderbewerkingen uit de periode 1839 tot 1987 en onderscheidt aan de hand van voor- of nawoorden vier redenen voor het herschrijven van het verhaal. Allereerst wordt in de bewerkingen aangehaald dat dierenverhalen kinderen aanspreken en dat dit de *Reynaert* een geschikte tekst voor kinderen maakt. Op de tweede plaats wijzen de teksten op het historische belang van het vossenverhaal: de bewerking heeft als taak om ervoor te zorgen dat kinderen kennismaken van het culturele erfgoed. Andere redenen zijn de morele boodschap van de tekst en het feit dat het origineel als een literair meesterwerk moet worden beschouwd.

In mijn onderzoek zal ik deze vragen opnieuw bekijken, maar hierbij niet alleen focussen op kinderbewerkingen, maar ook op bewerkingen voor een publiek van volwassenen. Op deze manier kan duidelijk worden of er verschillen zijn te vinden tussen de Reynaertbewerkingen voor de verschillende publieksgroepen. Ook neem ik een latere tijdperiode voor mijn rekening, waardoor eventuele verschillen in de tijd duidelijk kunnen worden.

2. Methode en corpus

Voor dit onderzoek heb ik uit de hedendaagse Reynaertbewerkingen van de periode 1900 tot 2012 alle beschikbare boeken met parateksten zoals voorwoord, nawoord en flaptekst geselecteerd.⁴ Het begrip *paratekst* wordt voor het eerst gebruikt door Genette in zijn boek *Palimpsestes*. Hij werkt het verder uit in *Seuils* (1987). Parateksten worden gedefinieerd als: ‘liminal devices and conventions both within the book (peritext) and outside it (epitext) that mediate the book to the reader.’⁵ Periteksten zijn bijvoorbeeld voorwoorden en flapteksten: ze maken deel uit van het boek, maar niet noodzakelijk van het literaire werk. Epiteksten zijn materialen die informatie over het boek verschaffen, maar geen onderdeel uitmaken van de codex, zoals interviews met de auteur en recensies over het boek. De periteksten zijn door auteur en uitgever bewust aan de tekst toegevoegd en maken, als ze al niet deel uitmaken van het literaire werk, wel deel uit van het boek zoals dat aan de lezer gepresenteerd wordt. Door, in navolging van Paul Wackers, te focussen op deze relatief korte, maar informatierijke teksten is het mogelijk om een groot corpus van bewer-

kingen op een overzichtelijke manier te onderzoeken en in kaart te brengen. Deze teksten bieden vaak de informatie die nodig is om de onderzoeksvragen te beantwoorden.

Volgens Gérard Genette geven voor- en nawoord over het algemeen aan *waarom* en *hoe* de tekst gelezen moet worden.⁶ De vraag *waarom* de tekst gelezen dient te worden, sluit aan bij de vraag waarom de tekst geschreven, of in dit geval herschreven, is. Als reden om de tekst te lezen wordt volgens Genette vaak de waarde van de tekst genoemd.⁷ Deze waarde kan dan met vier verschillende argumenten onderbouwd worden: er kan gewezen worden op de betrouwbaarheid van de tekst, de eenheid van de tekst, de originaliteit (of juist de traditiegetrouwheid) van de tekst en op het belang of nut van de tekst. Het belang en nut van de tekst kunnen gevonden worden in documentair nut, intellectueel nut, moreel nut, religieus nut en sociaal of politiek nut. *Hoe* de tekst gelezen moet worden, geeft aan hoe de bewerkers het Reynaertverhaal en het hoofdpersonage interpreteren. Dit is niet altijd expliciet vermeld in de periteksten, maar kan ook impliciet aan bod komen, bijvoorbeeld door de lezer informatie te geven die volgens de auteur nodig is om de tekst op de juiste, dat wil zeggen de door hem geïntendeerde wijze, te lezen. Ik zal deze ideeën van Genette over wat een peritekst te bieden heeft als zoeklicht gebruiken bij het analyseren van de voor- en nawoorden van de Reynaertbewerkingen. Ik zal eerst kijken naar de verschillende soorten belang die in de periteksten worden aangehaald en vervolgens naar het beeld van Reynaert dat in de teksten geschetst wordt.

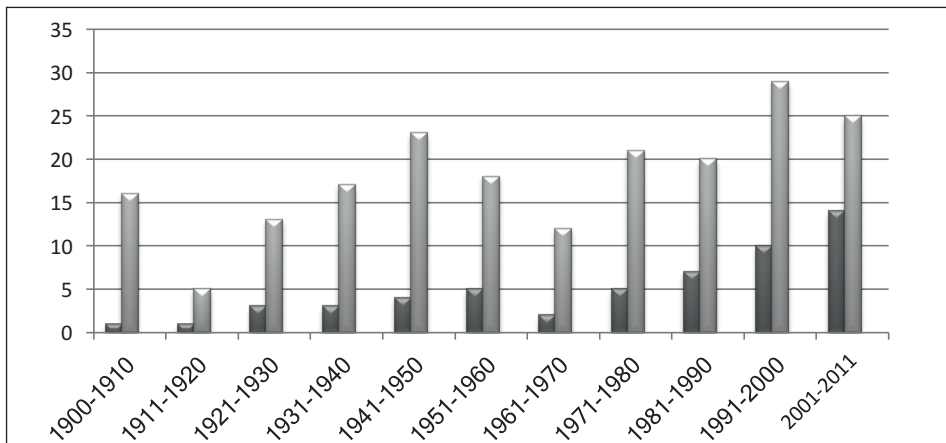
Onder een bewerking versta ik de 'behandeling van een reeds bestaand werk om het voor een specifiek doel geschikt te maken'.⁸ Zo'n behandeling kan bestaan uit het omzetten van de tekst naar een ander medium, een ander genre of het aanpassen aan een ander publiek.⁹ Het kan hierbij zowel gaan om vertalingen waarbij de oorspronkelijke tekst trouw gevolgd wordt, als bewerkingen waarin er juist vrijer mee omgesprongen wordt. De meeste Reynaertbewerkingen zijn te karakteriseren als hertalingen, waarbij de tekst omgezet wordt naar modern Nederlands en eventueel ook naar proza. Enkele bewerkers passen de tekst echter aan, bijvoorbeeld om hem geschikter te maken voor een publiek van kinderen, of om op basis van de Reynaerttekst een eigen verhaal te vertellen. Ik zal beide bewerkingen gebruiken, maar zal wel telkens aangeven welke bewerkers het verhaal grondig aanpassen.

Mijn corpus bestaat in totaal uit 56 teksten.¹⁰ Het gaat zowel om bewerkingen van *Reynaert I* als *Reynaert II*, en om bewerkingen van de Franse en Latijnse voorgangers van de Middelnederlandse Reynaert, de *Roman de Renart*

en de *Ysengrimus*. In mijn opinie moeten deze teksten gezien worden als een middeleeuws netwerk van Reynaertteksten met complexe intertekstuele relaties, vergelijkbaar met het moderne netwerk van Reynaertteksten. De meeste moderne bewerkingen stemmen grotendeels overeen met *Reynaert I*, maar ook bewerkingen van *Reynaert II* zijn aanwezig in het huidige literaire veld en beïnvloeden het beeld dat de moderne lezer van de figuur van Reynaert de vos heeft. De meeste teksten uit het corpus komen, zoals figuur 1 laat zien, uit de periode van 1980-2011. In donkergrijs zijn de bewerkingen uit het corpus – de bewerkingen waarvan vast te stellen is dat ze een peritext hebben – weergegeven.¹¹ Met de lichtgrijze staven is het totale aantal bewerkingen en vertalingen weergegeven per decennium. Naast de bewerkingen in de grafiek zijn er nog twee vossenteksten in het corpus waarvan het jaartal van publicatie niet bekend is.

Er zijn veel bewerkingen verschenen in de eerste tien jaar van de twintigste eeuw. In de jaren daarna verschijnen heel wat minder uitgaven, misschien omdat er al voldoende teksten beschikbaar zijn en de markt verzadigd is. Tot 1950 blijft het aantal bewerkingen weer oplopen, om daarna weer te dalen. Vanaf 1970 is de vos blijkbaar weer populairder en in de periode van 1991 tot 2000 verschijnen er zelfs gemiddeld bijna drie vossenteksten per jaar.

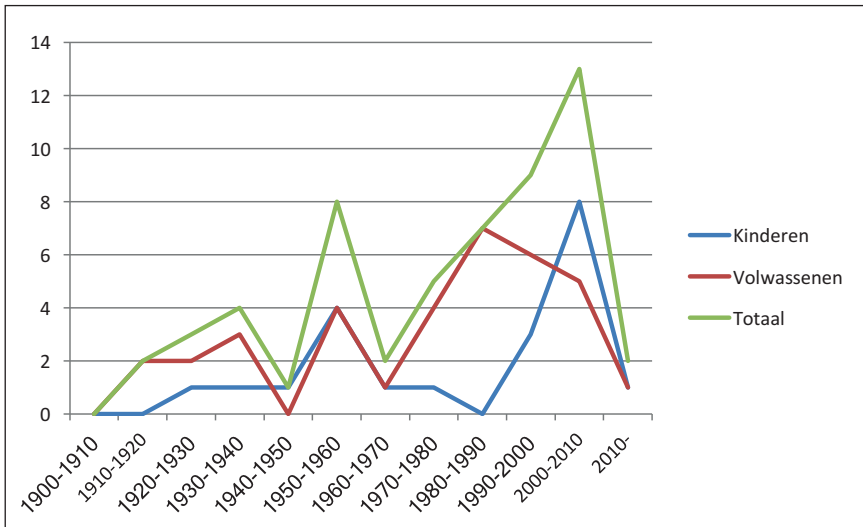
Het gebruik van flapteksten, voorwoorden en nawoorden komt in de latere periodes vaker voor. De periode van 2001 tot 2011 vormt het hoogtepunt voor

Figuur 1 Verspreiding in tijd van de Reynaertbewerkingen met in lichtgrijs het totale aantal bewerkingen en in donkergrijs de bewerkingen met peritext.

bewerkingen of vertalingen met periteksten. Blijkbaar stijgt ook de behoefte om contextuele informatie te verstrekken over de *Reynaert* om de lezer te overtuigen van de kwaliteit van het verhaal en om de lezer enkele handvatten te geven bij de oude tekst. Ook komt het fenomeen van de uitgebreide flaptekst in deze periode op.

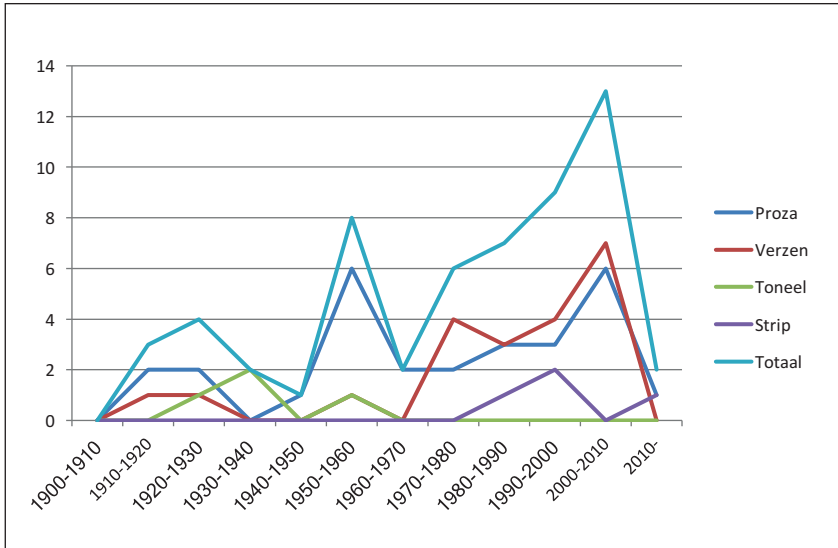
22 van de bewerkingen met periteksten zijn duidelijk bedoeld voor kinderen. De meerderheid van de bewerkingen uit het corpus, 35 teksten, is bedoeld voor een volwassen publiek. Van de kinderbewerkingen worden er relatief veel gepubliceerd in de jaren vijftig en na de jaren negentig. Bewerkingen voor volwassenen zijn populair in de jaren vijftig, maar ook vanaf de jaren zeventig. Op sommige momenten, zoals de jaren vijftig, zijn beide soorten bewerkingen even populair, maar op andere momenten is een van beide in het voordeel. Zo verschijnen er in de jaren tachtig veel bewerkingen voor volwassenen en geen voor kinderen. In de jaren erna stijgt het aantal bewerkingen voor kinderen weer, en vanaf 2000 verschijnen er zelfs meer nieuwe kinderbewerkingen dan bewerkingen voor volwassenen. Het gaat hierbij alleen om nieuwe bewerkingen en niet om herdrukken van eerdere bewerkingen. Ik meet de populariteit bij bewerkers en niet bij lezers. Het meenemen van de herdrukken zou een ander beeld geven en juist iets zeggen over de populariteit van bepaalde bewerkingen bij lezers door de tijd heen. Dit is echter niet mijn doel.

Figuur 2 Aantal bewerkingen voor volwassenen en voor kinderen met peritekst.

	Kinderen	Volwassenen	Totaal
1900-1910	0	0	0
1910-1920	0	2	2
1920-1930	1	2	3
1930-1940	1	3	4
1940-1950	1	0	1
1950-1960	4	4	8
1960-1970	1	1	2
1970-1980	1	4	5
1980-1990	0	7	7
1990-2000	3	6	9
2000-2010	8	5	13
2010-2011	1	1	2

Het grootste deel van de bewerkingen uit mijn corpus, namelijk 29 teksten, is in proza geschreven. Het verhaal is hierbij omgezet in een voor het huidige publiek meer gebruikelijke vorm, een procedé dat bekend is als *assimilatie*.¹² Toch kiezen ook veel bewerkers ervoor het nieuwe vossenverhaal in verzen aan de lezer aan te bieden en zo qua vorm dicht bij de middeleeuwse tekst te blijven. Dit gebeurt in maar liefst eenentwintig van de bewerkingen. Driemaal komt er een combinatie van verzen en proza voor. Deze zijn in figuur 3 bij beide geteld. De meeste recente vertalingen zoals Posthuma (2008), Eykman (2008) en Jensma (2004) kiezen alle voor de versvorm. Proza is in het begin van de twintigste eeuw duidelijk populairder dan verzen. Vanaf de jaren zeventig maken de bewerkingen in verzen echter een opmars. Dit betekent aanvankelijk een kleine daling van het aantal prozateksten, maar in de periode 2000-2010 is de verhouding tussen proza en verzen ongeveer 50/50. Verder bevinden zich vier toneelstukken en vier stripbewerkingen in het corpus, waarin soms ook de versvorm gehandhaafd wordt. Toneelbewerkingen van Reynaert verschijnen vooral in het begin van de eeuw op papier. Reynaertstrips zijn een genre dat pas vanaf de jaren 70 zijn entree maakt in het corpus. Buiten het corpus kan ik wijzen op de stripbewerking van Oosterhoff uit 1935 en het recente toneelstuk *Van den vos* van FC Bergman.

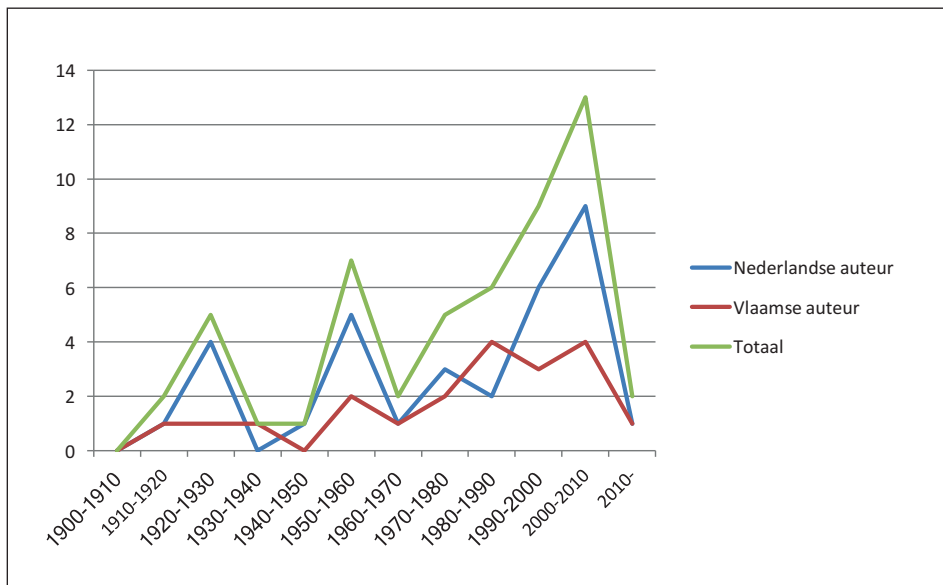

Figuur 3 Genre van de Reynaertbewerkingen.

	Proza	Verzen	Toneel	Strip	Totaal
1900-1910	0	0	0	0	0
1910-1920	2	1	0	0	3
1920-1930	2	1	1	0	4
1930-1940	0	0	2	0	2
1940-1950	1	0	0	0	1
1950-1960	6	1	1	0	8
1960-1970	2	0	0	0	2
1970-1980	2	4	0	0	6
1980-1990	3	3	0	1	7
1990-2000	3	4	0	2	9
2000-2010	6	7	0	0	13
2010-2011	1	0	0	1	2

In de Nederlandse bewerkingen is *Van den vos Reynaerde* het populairst: dit verhaal wordt 44 keer bewerkt. De uitgebreidere *Reynaert II* is goed voor negen teksten uit het corpus, uit de periode van 1950 tot 2006. Dan zijn er nog drie bewerkingen die de *Roman de Renart* als voorbeeld nemen, en een tekst die zich op de *Ysengrimus* baseert. Het Reynaertbeeld dat in de bewerkingen naar voren komt, is dus vooral gebaseerd op de oudste Middelnederlandse vos-tekst, *Van den vos Reynaerde*, die ook de meest canonieke status heeft.

Van de auteurs van wie de nationaliteit bekend is, zijn er 31 Nederlandse auteurs en 23 Vlaamse auteurs. Voor de Nederlandse auteurs is er een piek te zien in de jaren twintig, in de jaren vijftig en vanaf de jaren negentig. Het aantal boeken met een Vlaamse auteur begint te stijgen vanaf de jaren zeventig en in de jaren negentig worden er zelfs meer Vlaamse dan Nederlandse bewerkingen gepubliceerd.

Figuur 4 Nationaliteit van de bewerkers.

	Nederlandse auteur	Vlaamse auteur	Totaal
1900-1910	0	0	0
1910-1920	1	1	2
1920-1930	4	1	5
1930-1940	0	1	1
1940-1950	1	0	1
1950-1960	5	2	7
1960-1970	1	1	2
1970-1980	3	2	5
1980-1990	2	4	6
1990-2000	6	3	9
2000-2010	9	4	13
2010-2011	1	1	2

Nu zegt de nationaliteit van de auteur uiteraard niet alles: bewerkingen van Vlaamse auteurs kunnen ook op de Nederlandse markt functioneren, en omgekeerd. Zeker voor boeken van Vlaamse auteurs die bij een Nederlandse uitgeverij verschijnen, geldt dat zij een publiek in beide landen kunnen bereiken en dus een grote regio kunnen aanspreken. Dialectbewerkingen, zoals de Groningse *Reynaert* en de Gentse *Reynaert* zullen juist wel een sterk geconcentreerde verspreiding kennen.

3. De vos in een literair-historisch jasje

Genette noemt in zijn werk onder andere het documentaire nut als reden om een tekst te schrijven. In een tekst die ingezet wordt voor documentair nut wordt moeite gedaan om gebeurtenissen en ervaringen uit het verleden in het collectieve geheugen levend te houden. Ik verkies echter om te spreken van de literair-historische waarde van een tekst. De literair-historische waarde kan gezien worden als een letterkundige variant van het documentaire nut.¹³ Deze waarde wordt in de periteksten het vaakst aangehaald: 41 periteksten van Reynaertteksten wijzen hierop. Enkele keren gebeurt dit impliciet door te wijzen op het feit dat het verhaal al lang bestaat en dat het de tand des tijds doorstaan heeft. Vooral het 750-jarig bestaan van het vossenverhaal wordt vaak genoemd in de bewerkingen. In de flaptekst van de bewerking van kinderboekenschrijver Karel Eykman (2008) staat vermeld dat het verhaal al 'bijna 750 jaar geliefd en populair is' en Marc Legendre en René Broens (2010) halen in de flaptekst het 750-jarig bestaan aan als reden voor de publicatie van hun stripbewerking. Dit gelegenheidsargument van het 750-jarig bestaan van de tekst wordt in diverse bewerkingen herhaald. De bewerkers (of uitgevers) lijken elkaar na te spreken: een precieze datering ontbreekt immers en daardoor is ook het jubileumjaar niet vast te stellen.

Veel van de bewerkingen benoemen de literair-historische waarde van het verhaal dat zij in een aangepaste vorm publiceren explicieter. Zo wordt *Van den vos Reynaerde* bijvoorbeeld 'een mooi stukje Nederlandse literatuur', 'een kroonjuweel uit de middeleeuwse letterkunde' en 'het beroemdste dieren-epos uit de Westeuropese letterkunde' genoemd.¹⁴ Schrijver en vertaler Arjaan van Nimwegen zegt in het voorwoord van zijn vertaling van *Van den vos Reynaerde*:

Binnen onze kleine, maar verhoudingsgewijs schatrijke middeleeuwse letterkunde is de *Reinaert* de absolute topper. Het is een van de weinige Nederlandstalige werken die de status van wereldliteratuur hebben bereikt, zij het dan ook via de kronkelige sluiptwegen (zoals het een vos betaamt) van bewerking en vertaling, terwijl ook de oorsprong ervan niet in onze streken ligt. Maar dat in de Middelnederlandse versie het *Reinaert*verhaal zijn volmaaktste vorm bereikt, wordt ook internationaal nauwelijks betwist.¹⁵

Vooraf termen als ‘meesterwerk’ en ‘wereldliteratuur’ komen in de periteksten veel voor om de vossentekst te typeren.¹⁶ Wackers (1995) wijst erop dat de kinderbewerkingen het feit dat het originele *Reynaert*verhaal als een meesterwerk gezien wordt, aanhalen als reden om het verhaal opnieuw te bewerken.¹⁷

Enkele bewerkingen doen echter meer dan het vossenverhaal tot meesterwerk of wereldliteratuur verklaren. Zo geeft *Reynaert*specialist Rik van Daele in zijn allografische nawoord bij de vertaling van Karel Eykman (2008) een uitgebreide opsomming van de literaire kwaliteiten van de tekst.¹⁸ De ‘scone tale’ is wat de vos en de dichter volgens hem gemeen hebben. Van Daele noemt Willems compositie een literair meesterwerk en de belangrijkste reden voor de populariteit van het verhaal schuilt volgens hem in het feit dat Willem een meesterlijke verteller is. Hij wijst verder op de literaire referenties die Willem in de tekst verwerkt heeft, op de rol van de taal en op de kracht van list en leugen in het werk.

Een andere manier om de lezer van de waarde van de tekst te overtuigen, is een autoriteit aan het woord laten. Een belangrijke speler in het literaire veld, zoals een letterkundige of een criticus wordt dan ingezet om de tekst te prijzen, bijvoorbeeld in langere periteksten of in blurbs. Blurbs zijn citaten, voornamelijk uit recensies, die op de cover van een boek geplaatst worden om het aan te prijzen. Zo komt mediëvist Herman Pleij aan het woord in de rapbewerking van Charlie May (2008), prof. dr. W.Gs Hellinga in de heruitgave van de *Reynaert*vertaling van J.F. Willems (1953) en de al genoemde vossenjager en *Reynaert*expert Rik van Daele in verschillende hedendaagse bewerkingen, zoals de strip van Marcel Ryssen en Kris De Roover (1999) en de nieuwe vertaling van Karel Eykman (2008). Dit soort allografische periteksten prijst niet alleen de middeleeuwse *Van den vos Reynaerde*, maar ook de specifieke bewerking en haar bewerker.

Enkele voor- en nawoorden maken duidelijk dat de tekst niet alleen tot de oude letterkunde behoort, maar dat het vossenverhaal ook een onderdeel is van

de moderne letterkunde. Dit gebeurt bijvoorbeeld in het autografische voorwoord van neerlandicus Hubert Slings (1999) met de volgende woorden:

Hoewel het een heel oud verhaal is, heeft het nog steeds een plaats in de hedendaagse Nederlandse cultuur. Veel Nederlanders en Vlamingen hebben het ooit gelezen. Op die manier maakt het deel uit van ons gemeenschappelijk geheugen. Daardoor is het bijvoorbeeld mogelijk om er in moderne literatuur naar te verwijzen.¹⁹

De belangrijke waarde die de tekst heeft in het collectieve geheugen vormt hier een reden om de tekst in het heden nog te lezen. In het nawoord bij de stripbewerking van Marcel Ryssen en Kris de Roover (1999) stipt Rik van Daele ook de actuele waarde aan. *Reynaert* behoort volgens het nawoord niet alleen tot de wereldliteratuur, maar ook tot de moderne Nederlandse literatuur. Desondanks heeft het verhaal wel een ouderwetse vorm: teksten in verzen zijn tegenwoordig immers zeldzaam. Hier kunnen de bewerkers echter wat aan doen: de tekst moderniseren door hem in een andere vorm te gieten en daarmee actueler te maken. Het meest voorkomend is de proza-navertelling, maar ook de nieuwe genres van de strip en de rap worden gebruikt om de tekst een actueler jasje te geven en aan te passen aan de verwachtingen van het nieuwe publiek. Periteksten kunnen ook wijzen op het moderne literaire karakter van de tekst, zoals dat het geval is bij de bewerking van Achilles Mussche (1964). Dit is van belang bij het vinden van een nieuw lezerspubliek.

Bij het benoemen van het literair-historische aspect draait het vooral om het toekennen van waarde aan het verhaal.²⁰ Door de potentiële lezer in de periteksten te laten weten dat het gaat om een bewerking van een geconsacreerde tekst en daarmee om literair en cultureel erfgoed, proberen schrijvers van de periteksten de lezer over te halen om de tekst te lezen. Dit geldt vooral voor de flaptekst, aangezien deze in tegenstelling tot het voor- en nawoord primair een promotiefunctie heeft en de lezer over moet halen om het boek te lezen. De periteksten dragen daarnaast ook bij aan de canonisatie en consacratie van de tekst. Veelal wijzen de periteksten op de ouderdom en de bekendheid van het verhaal over de middeleeuwse vos. Vooral dit laatste kan fungeren als een reden om de tekst te lezen: het is een tekst die men moet kennen. Ondanks het feit dat het Reynaertverhaal als een geconsacreerde en gecanoniseerde tekst kan worden beschouwd, spelen voor de bewerkingen vaak dezelfde principes als voor andere teksten: op allerhande manieren tracht men waarde aan de

tekst toe te kennen en de ouderdom en de bekendheid van de tekst zijn hierbij een belangrijk argument. De groei van het aantal teksten met een uitgebreide peritekst zou erop kunnen wijzen dat er steeds minder vanuit wordt gegaan dat de bekendheid en de waarde van het vossenverhaal voor zichzelf spreken. Er ontstaat hierdoor een cirkel van canonisatie en herbewerking: doordat de tekst een canonicke status heeft, verschijnen er bewerkingen die weer bijdragen aan de consecratie van het verhaal.

4. De vos in een moreel-didactisch jasje

De periteksten kunnen de lezer erop wijzen welke morele of didactische les uit het verhaal getrokken kan worden. Voor eenentwintig teksten vormt deze les volgens de periteksten een reden om de nieuwe vossentekst te lezen. Allereerst zijn er Reynaertverhalen waarin duidelijk gemoraliseerd wordt en waarin de bewerker expliciet laat blijken dat hij de lezer een boodschap mee wil geven. In deze verhalen speelt de vos vaak een negatieve rol en komt de moraliserende boodschap in de vorm van een waarschuwing voor de vos in mensengedaante. Dit is het geval in de Reynaertbewerking van de Vlaamse schrijver Eugène Bosschaerts (1953). Hij meldt over de vos:

Wie de Reinaert-figuur heeft doorzien, zal in het latere leven op zijn hoede zijn. Hij heeft in elk geval veel kans om de vos in menselijke gedaante te herkennen en zich voor hem in acht te nemen.²¹

Rapper Charlie May (2008) ziet het verhaal ook als een waarschuwing. In een interview over zijn Reynaertbewerking geeft hij aan dat de lezer zich door de tekst kan wapenen tegen de strategieën van list, hypocrisie en macht die Reynaert in de tekst gebruikt.²² Deze moraliserende periteksten maken duidelijk wat de lezer van de tekst kan leren en geven daarmee aan dat de tekst niet alleen gelezen dient te worden vanwege de waarde die hij als historisch object heeft, maar ook vanwege de boodschap hij voor de hedendaagse lezer heeft. Op de tekst van May na, komt een expliciete moraal in recente Reynaertbewerkingen niet voor. Dit sluit aan bij Parlevliet en Van Coillie, die constateren dat de historische en literair-historische benadering van de tekst op de voorgrond treden in *Beatrijs*-bewerkingen, ten koste van de ethisch-religieuze functie die aan het exemplaar wordt toegeschreven in bewerkingen uit het begin van de

twintigste eeuw.²³ De ontwikkeling die de Reynaertbewerkingen op dit gebied doormaken, verloopt daaraan parallel.

Veel eenentwintigste-eeuwse periteksten duiden echter de moraal van het verhaal aan op een meer tekstinterpretatieve wijze, zonder expliciet te moraliseren. Zo ziet Rik van Daele het verhaal in zijn allografische nawoord bij de recente vertaling van Karel Eykman (2008) als een spiegel van menselijk gedrag en daardoor gaat het verhaal:

Over u en over mij, over mensen die niet aan hun eigen hoge idealen voldoen, over mensen die ‘schijn’ boven ‘zijn’ verkiezen, over zij die vasthouden aan of zoeken naar macht en die voldoening zoeken in wellust. In *Van den vos Reynaerde* winnen de ondeugden het van de deugden. De conclusie is scherp: de mens is een beest in het diepst van zijn gedachten.²⁴

Door de directe link tussen de lezer (‘over u’) en de morele les komt hierin ook het actuele nut van de tekst naar voren. Legendre en Broens (2010) laten zich in het nawoord van hun stripbewerking, die een volledige berijmde vertaling van de middeleeuwse Reynaert bevat, ook uit over de morele les die in het vos-verhaal verstopt zit. Met een negatieve beleringstechniek waarbij het kwade getoond wordt, spoort het verhaal aan om het goede te doen. Door te wijzen op de diepere, morele betekenis van de tekst laten de bewerkers zien dat *Reynaert* meer is dan een simpel dierenverhaaltje. Het morele nut wordt dus gebruikt als een indicatie voor de literair-historische waarde van de tekst.

Dan zijn er nog bewerkingen die erop wijzen dat de lezer juist geen boodschap in de tekst hoort te zoeken, bijvoorbeeld omdat de enige moraal die erin ontdekt kan worden de bewerker niet aanstaat. Zo geeft het allografische voorwoord bij de vertaling van Jennie Jensma (2004) aan dat het verhaal elke moraal ontbeert, ‘of het moest zijn dat ongebreidelde wreedheid of hebzucht wel degelijk lonen.’²⁵ Ook hier worden de vos en zijn gedrag dus op een negatieve manier gezien, net als in de teksten die wel een moraal in het verhaal zien.

Meerdere malen wordt erop gewezen dat de boodschap van het verhaal ook vandaag de dag nog geldt. Het verhaal vertelt niet alleen iets over het verre middeleeuwse verleden, maar ook iets over het universele karakter van de mens. Aan deze universele, en daardoor actuele boodschap wordt vanaf de jaren dertig meerdere malen gerefereerd. De wereld van het verleden en het heden verschillen niet veel van elkaar, is vaak de redenering die hieraan ten grondslag ligt: de Reynaerts zijn ook vandaag nog aanwezig in de samenleving.

Dit is het geval bij de Gentse dialectvertaling van Eddy Levis (2007) met een blurb van de Vlaamse roman- en toneelschrijver Walter van den Broeck die de actualiteit van de tekst duidelijk maakt:

Reinaert de Vos lijkt me heel geschikt om aan te tonen dat de wereld van gisteren in essentie niet verschilt van de wereld van vandaag: misdaad en corruptie tot in de hoogste kringen.²⁶

Stripbewaterkers Legendre en Broens (2010) koppelen in hun nawoord met de volgende opmerking heden en verleden aan elkaar: 'En in de spiegel van Willems verhaal zagen zij dat zijn verdorven wereld de hunne was.'

Dat de actuele boodschap niet noodzakelijkerwijs in de middeleeuwse tekst hoeft te zitten, maar ook aan de tekst toegekend kan worden, blijkt vooral uit de *Van den vos Reynaerde*-bewerking van Frank Pollet (2007), een bewerking waarin zeer vrij met de grondtekst wordt omgegaan. Deze kinderbewerking speelt zich af op een middelbare school, waar pestkop Rein De Vos het de andere kinderen zwaar laat verduren. De andere personages hebben voor de Reynaertkenner veelbetekenende namen zoals directeur Noël Leeuwenhart, Tim Decater en Bruno De Bruyn. Rein wordt door de andere kinderen van diverse zaken beschuldigd, maar is niet aanwezig op school om gestraft te worden. Als Han Kips aan komt lopen om te vertellen dat Rein zijn dochter een hersenschudding heeft bezorgd, wordt besloten om Rein van school te sturen. Nadat verschillende leerlingen een poging hebben gedaan om Rein te halen, lukt het Grimbert om de pestkop naar school te brengen. Met list en bedrog weet Rein echter te ontsnappen aan zijn straf. Het maatschappijkritische oude dierdicht wordt hier veranderd in een verhaal over de problemen van het gepeste kind in de huidige maatschappij. De setting verandert, maar de hoofdlijnen van het verhaal blijven gelijk aan *Van den vos Reynaerde*. Het oude verhaal wordt een literaire travestie en een geëngageerde tekst die zich in het heden afspeelt.²⁷ Van Daele omschrijft Pollets verhaal en de boodschap ervan in het allografische nawoord als volgt:

[Pollet] voert echte kinderen van vlees en bloed ten tonele. Ze leven niet in 1250, maar vandaag, in een herkenbare omgeving en spreken een herkenbaar taaltje. En toch hebben ze een beestachtig kantje. Want als kinderen gaan pesten, halen ze het beest in zichzelf boven.²⁸

Dat het actuele karakter van de vossenteksten door vele bewerkingen en door de gehele twintigste eeuw aangehaald wordt, is niet zo vreemd. Wijzen op

het actuele karakter is immers een goede manier om de oude tekst ook vandaag nog van een lezerspubliek te voorzien. De tekst leest men dan niet alleen voor de literaire verrijking, maar ook omdat hij iets kan leren over de hedendaagse wereld en de corruptie die erin heerst. *VDVR* heeft hier wellicht een streepje voor op andere middeleeuwse teksten. Het verhaal over de corrupte (dieren) maatschappij en zijn hebzuchtige inwoners is makkelijker te koppelen aan het heden dan religieuze verhalen zoals *Beatrijs* of ridderverhalen zoals *Karel ende Elegast*. Corruptie en machtsmisbruik staan dichterbij de hedendaagse realiteit dan mirakel- en ridderverhalen en wellicht zal *Van den vos Reynaerde* ook daarom vaker bewerkt zijn. Actualiteit en universaliteit grenzen hier aan elkaar: juist door de universele boodschap van de tekst is de vossentekst nog actueel. Het verhaal zegt iets over de mens in het algemeen en daardoor ook over de hedendaagse mens. Juist doordat het verhaal universeel menselijke eigenschappen hekelt, is het voor de mens van vandaag nog zo herkenbaar. Ook het feit dat de *Reynaert* een dierenverhaal is, werkt hierbij mee: het abstraheert de mens tot dier en wordt daardoor universeel inzetbaar.

5. De vos in een regionaal jasje

Sommige *Reynaert*bewerkingen (15) wijzen op de binding tussen het *Reynaert*verhaal en een bepaald gebied. Dit gebeurt vooral in dialectbewerkingen en bewerkingen die uit Hulst of het Vlaamse Waasland komen. Door in de periteksten te wijzen op de binding tussen *Reynaert* en een bepaalde streek wordt de tekst verbonden met het publiek uit dat gebied. Door de binding met een streek krijgt de tekst voor het publiek uit die regio een extra waarde. In sommige bewerkingen spelen echter nationalistische motieven een rol en vormt *Reynaert* een symbool voor de Vlaamse volksaard. Wackers (1995, p. 169) geeft al aan dat in de kinderbewerkingen uit zijn corpus het historische belang van de tekst wordt aangehaald. Vaak speelt nationalisme hierbij ook een rol: de teksten noemen het origineel een nationaal meesterwerk en beargumenteren dat het gelezen dient te worden om nationale trots op te wekken.

In mijn corpus benadrukken de bewerkers allereerst dat de Middelnederlandse *Reynaert*tekst de eerste of in ieder geval de beste onder de vele vossenverhalen is. Dit motief komt al naar voren in de *Reynaert*vertaling van Jan Frans Willems uit 1834. De fabel over de rosse vos is volgens hem bekend in geheel Europa, maar 'de vlaemsche tekst, hetzy van dien druk, hetzy van

vroegere handschriften, diende veelal tot eersten grondslag dier vertalingen.⁷²⁹ Daarbij overtreft de Vlaamse *Reynaert* volgens Willems alle andere gedichten met dezelfde naam.

In de twintigste-eeuwse bewerkingen met perittekst gaat Stijn Streuvels het duidelijkst in op het nationale karakter van de *Reynaert*tekst. Hij geeft een politieke functie aan de tekst doordat hij de *Reynaert* als een nationaal kunstwerk ziet dat beschikbaar gemaakt dient te worden voor het Vlaamse volk. De verbondenheid tussen het dierenepos en de nationale volksaard is hiervoor het belangrijkste motief:

Moet onze Reinaert, moet ons nationaal kunstgewrocht opgesloten blijven in de kamers der geleerden? Moet, om des wille dat de taal en de vorm van ons dieren-epos wat verouderd is, moet ons schoonste gedicht ongenietbaar blijven voor 't volk? Moet Reinaert, waar de ziel, de lustige adem, het sappige bloed, de zwaai, de zwier, de lenigheid van het machtig leven, waar de bruischende tocht van de gezonden, vlaamschen geest in steekt en heel het werk doorwaait als een felle tocht. – Moet het werk waarin het Vlaamsche Volk vooral zijn eigen wezen en eigen aard in verkent, moet zoiets ten ondomme en onnuttig opgeborgen blijven om er enkele liefhebbers en geleerden te laten aan pootelen en als ingewikkelde raadselkamer aan hunne spitsvondigheden dienst te doen?³⁰

*Reynaert*bewerker Eug. De Seyn [1930] slaat eveneens een Vlaams-nationalistisch paadje in met zijn *Reynaert*vertaling. 'De vlaamsche Reinaert de Vos van Utenhove is de oudste die bestaat en overtreft alle gedichten van dien aard in andere talen geschreven', meldt hij.³¹ De Seyn plaatst de Vlaamse *Reynaert* boven alle andere en geeft de Vlamingen daarmee een oertekst waarvan karakteristieken van het volk ontleend kunnen worden. Frits B. Versluys [1935] doet daarentegen geen moeite om in zijn voorwoord aan te tonen dat de *Reynaert*stof oorspronkelijk uit de Nederlanden komt. Hij geeft grif toe dat Willem en Arnout hun stof ontleenden aan Franse bronnen. De Middelnederlandse versie presenteert hij in zijn bewerking dan ook niet als de oudste vosstekst, maar wel als de beste. Versluys zegt over de Dietse bewerking: 'Het is echter de groote verdienste van de beide dichters [=Arnout en Willem], dat zij van deze meestal op zich zelf staande dier-fabels een geheel maakten en de stof op een veel hooger plan brachten.'³² De Middelnederlandse tekst is in zijn visie een verbeterd verhaal, waarin zuiver Germaanse invloeden voorkomen.

Zo kan de oorspronkelijk Franse tekst toch gezien worden als een 'Vlaamsch-Nederlandsch nationaal kunstwerk.'³³

Wijzen op de superioriteit van het Middelnederlandse vossenverhaal boven de andere vossenverhalen komt redelijk veel voor, ook nog in de laatste helft van de twintigste eeuw in zowel bewerkingen van Vlaamse als van Nederlandse bodem. De Vlaamse auteur Karel Jonckheere (1978) deelt de lezer van zijn bewerking mee dat de Middelnederlandse tekst stukken beter is dan de Franse. Hij omschrijft in zijn voorwoord de Vlaamse *Reynaert* als een meesterwerk dat in psychologische motivering, structurering en zeggingskracht het Franse model verre overtreft. Ook de schrijver Arjaan van Nimwegen (1979) stipt de vermeende superioriteit van de Middelnederlandse vos aan: in de Middelnederlandse versie zou de tekst volgens hem zijn volmaaktste vorm bereiken. Dit kan onder andere gezien worden in de karakterisering van de vos: deze is in de Middelnederlandse versie veel uitgesprokener. De nationalistische tendensen uit de bewerkingen van J.F. Willems en S. Streuvels waarbij de Nederlandse *Reynaert* gewaardeerd wordt boven de Franse werken, al zij het afgezwakt, werken door in de literaire waarde die in latere periodes aan de tekst wordt toegekend.

Nationalistisch getinte periteksten wijzen op het belang van het toegankelijk maken van de oude tekst voor dit publiek en daarmee dus op het belang van hun eigen bewerking. Het publiek zou wegens de binding met de streek de tekst moeten kennen en zou er zelfs zijn eigen wezen en aard in kunnen herkennen. De tekst wordt dan gepromoot als onderdeel van het collectieve culturele geheugen van een volk en krijgt een politieke functie toebedeeld.

6. De vos in een tekstgetrouw jasje

In de periteksten wordt niet alleen gewezen op het belang van de middeleeuwse tekst, maar ook op dat van de eigen bewerking of vertaling ervan. In enkele *Reynaert*bewerkingen en -vertalingen (8) geven de periteksten aan dat de nieuwe tekst trouw aan het middeleeuwse verhaal blijft en dat de bewerker of vertaler geprobeerd heeft om de originele tekst zo strikt mogelijk te volgen. Op deze manier kan de bewerker zijn tekst onderscheiden van andere bewerkingen die in zijn ogen minder trouw zijn aan het dertiende-eeuwse dierenverhaal en het oorspronkelijke verhaal tekstueel, dan wel functioneel geweld aan doen. Schrijver en vertaler Ernst van Altena (1979) geeft in zijn bewerking aan

dat *Reinaert de Vos* bij velen enkel bekend is via kinderboeken. Op een handvol filologen na kent vrijwel niemand de letterlijke tekst van het dierenverhaal volgens hem. Van Altena's bewerking heeft als doel om de oorspronkelijke tekst weer – en deze keer wel goed – beschikbaar te maken via zijn vertaling. Arjaan van Nimwegen (1979) gebruikt in zijn bewerking uit hetzelfde jaar soortgelijke argumenten. Andere bewerkers van het vossenverhaal springen volgens hem nogal eens vrij om met de stof en met zijn vertaling wil hij 'zo onbelemmerd mogelijk uitzicht geven op de oorspronkelijke dertiende en veertiende eeuwse teksten.'³⁴

Marc Legendre en René Broens (2010) lijken in hun verstripping van het dierenverhaal functionele getrouwheid na te streven. In hun nawoord gaan ze uitgebreid in op de middeleeuwse en christelijke visie op de tekst om aan de lezer zo duidelijk te maken hoe de middeleeuwer de tekst geïnterpreteerd zou hebben. Hun bewerking sluit aan bij dit middeleeuwse beeld, waarin Reynaert verre van positief is: hij is juist een antichrist, een schijnheilige die de werken van barmhartigheid aan zijn laars lapt. Dit hebben ze in hun bewerking duidelijk gemaakt met afbeeldingen die de wreedheden en schunnigheden sterk aanzetten en ondertussen de schijnheiligheid van de personages benadrukken door ze als heiligen af te beelden via referenties aan diverse kunstwerken zoals *De doornenkroning* van Jheronimus Bosch, Andrea Mantegna's *Ecce Homo* en Albrecht Dürers *Christus als de man van smarten*. Een heel andere manier van getrouwheid is te vinden in de raptekst van Charlie May (2008). Deze weet, aldus mediëvist Herman Pleij in het voorwoord, de voordrachtsituatie uit de middeleeuwen te benaderen. Zo wordt de tekst, via de voorstellingen van May en de meegeleverde cd, opnieuw toegankelijk gemaakt in de oorspronkelijke orale vorm. De tekst is daarmee zowel oud als eigentijds: hij past in de traditie, maar is ook vernieuwend.

Door te wijzen op de getrouwheid van de eigen bewerking, wijst men op de waarde van de eigen tekst. Hij blijft immers dicht bij de oude, middeleeuwse, geconsacreerde tekst en zo kan de waarde van de oorspronkelijke tekst overgeheveld worden naar de nieuwe bewerking. Men kan zich met het getrouwheidsargument tevens afzetten tegen de andere teksten uit de lange traditie van Reynaertadaptaties en op deze manier de waarde van de eigen bewerking ten opzichte van de andere bewerkingen in de verf te zetten. Dit kan zich richten op kuisingen uit eerdere teksten of op de interpretatie die in andere bewerkingen aan het vossenverhaal is gegeven. Beide zorgen er immers voor dat de tekst functioneel en tekstueel afwijkt van de middeleeuwse originelen. Legendre en

Broens bijvoorbeeld verwijten (2010) impliciet hun voorgangers dat ze van de vos een te positief beeld hebben gegeven, terwijl Van Altena (1979) zich afzet tegen de censuur van zijn voorgangers.

De tekstgetrouwheid kan echter ook gericht zijn op de trouw aan de traditie waarin verandering een constante is. De Reynaerttekst neemt voortdurend andere vormen aan en trouw aan de traditie van verandering is daarmee wellicht meer in de geest van het vossenepos. Lida Dijkstra (2011) geeft in het nawoord van haar kinderboek, waarin de zoontjes van Reynaert centraal staan, aan dat ze de Reynaerttraditie voortzet door op haar beurt de tekst aan te vullen, om te gooien en te herschrijven, waarbij sommige gedeeltes van de tekst aan haar eigen geest ontsproten zijn en van andere de scherpe kantjes afgehaald zijn. Dijkstra's tekst is daarmee trouw aan de middeleeuwse tekstcultuur en de Reynaerttraditie. Zelfs vernieuwing en verandering kunnen dus traditiegetrouw zijn en recht doen aan Willems vossentekst, die allesbehalve stabiel was.

7. Het beeld van Reynaert

De periteksten van de Reynaertbewerkingen kunnen niet alleen aangeven om welke redenen de bewerkers het vossenverhaal nieuw leven inblazen, maar ook hoe het vossenverhaal in de ogen van de herschrijvers geïnterpreteerd dient te worden. Op de meest impliciete manier kan dit gebeuren door informatie te geven over de context van het oorspronkelijke verhaal. Door te wijzen op de middeleeuwse, christelijke samenleving waarin de tekst tot stand is gekomen, kan de lezer zich een beter beeld vormen van de middeleeuwse interpretatie ervan. Ook het aanduiden en uitleggen van dubbelzinnigheden, net als het uitleggen van verwijzingen die voor het huidige publiek niet meer duidelijk zijn, kunnen de hedendaagse lezer een zetje geven in de richting van een gewenste interpretatie van de tekst.

Een twistpunt in de periteksten is de vraag of Reynaert de vos juist de held of de schurk van het verhaal is. In de moderne tijd zijn er bewerkingen verschenen waarin de lezer geneigd is om zich te vereenzelvigen met de sluwe vos en waarin Reynaert als rebel of schelm juist een moreel goed personage is.³⁵ In de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam in de literatuurwetenschap het idee op dat Reynaert in de middeleeuwen helemaal niet als de held van het verhaal werd gezien: hij was juist een schurk die de gevestigde orde ondergraaft en met zijn praatjes de andere dieren onrecht aandoet. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de expliciete *karak-*

terisering van de vos in de Middelnederlandse tekst, maar ook uit de negatieve connotatie die in bijvoorbeeld bestiaria aan de vos gekoppeld wordt.³⁶

Een nadere analyse van de periteksten maakt duidelijk dat Reynaert maar in een kleine minderheid van de bewerkingen wordt voorgesteld als een bewonderenswaardig personage. Reynaertbewerker A. Blommaert (1950) tovert de vos zelfs om tot een ware held die opkomt voor de kleine man. Hij omschrijft Reynaert in het voorwoord als een 'slimme deugniet' en 'de grootste grappenmaker en plezierigste kwapoets die ooit in het dierenrijk geleefd heeft.'³⁷ Om zijn goede karakter nog meer in de verf te zetten benadrukt Blommaert dat de vos geen misdadiger is. Op deze wijze haalt hij andere opvattingen over Reynaert onderuit:

Hij was geen lelijke leugenaar of gemene bedrieger. Hij smulde soms wel haasjes, kippen en konijnen op, of maakte andere dieren buit, maar toch was hij niet bloeddorstig, en nooit werd hij een valse rover of een laffe moordenaar.³⁸

De goede eigenschappen van Reynaert zet Blommaert verder uiteen door te benadrukken dat de vos de andere dieren vriendschap en samenwerken leerde waarderen. Hij werkte, aldus Blommaert, voor orde en rechtvaardigheid en kon het niet verdragen dat aan de kleinen en zwakken minder werd toegelaten dan aan de groten, de sterken en de rijken.

Een ambigu beeld van Reynaert lijkt het vaakst voor te komen in periteksten en duikt in de gehele vorige eeuw meerdere keren op. Opvallend is de combinatie van het gebruik van positief en negatief geconnoteerde woorden om naar de vos te verwijzen. De Zeeuw [1942] noemt de vos in zijn autografische voorwoord bijvoorbeeld een 'schurk', maar desondanks wordt hij ook 'sympathiek' genoemd en worden zijn daden bestempeld als 'streken'. Kinderboekenschrijfster Martine Letterie (1999, 2000, 2002) noemt de vos in haar bewerkingen een kwaad dier, de 'grootste boef', maar ook een 'slimme vos'. Zijn daden zijn slechts streken en enkel 'knap lastig voor de andere dieren.'³⁹ Het standpunt van de nieuwe vossenauteur lijkt in deze periteksten niet zeer duidelijk bepaald te zijn. In andere bewerkingen is het beeld van de ambigue vos echter bewust gekozen. Reynaertbewerker Bosschaerts (1953) wil aan zijn lezer duidelijk maken dat de sympathie niet bij Reynaert moet liggen, ook al heeft de vos bewonderenswaardige eigenschappen. In zijn autografische voorwoord meldt Bosschaerts:

Moge hij [=de lezer] dan het onverstoorbare goed humeur en de weergaloze moed van Reynaert bewonderen, zijn hart zal wel weten aan wie zijn sympathie te schenken op grond van eerlijkheid en andere voortreffelijke deugden.⁴⁰

Een tegenovergesteld beeld zien we in de bewerking van Van Nimwegen (1979, p. 7-8). Hier krijgt de vos ondanks zijn slechte karakter juist wel sympathie. Van Nimwegen is niet de eerste die zo tegen de vos aankijkt. Een vergelijkbaar standpunt is ook te vinden in het autografische voorwoord bij de kinderbewerking van D.L. Daalder [1953]. Reynaert is een doortrapte schurk, die niks anders doet dan moorden, liegen en bedriegen. Toch is de lezer, volgens Daalder, op Reynaerts hand. Dit komt doordat hij een klein en zwak dier is – omringd door sterke en machtige vijanden – dat zich moet handhaven en verdedigen met zijn enige wapen: zijn ongeëvenaarde sluwheid. Bovendien zijn zijn belagers slechter dan hij en gunt de lezer hen de nederlaag van harte.⁴¹ Ondanks erkenning van Reynaerts slechte streken doet Daalders inleiding er dus alles aan om ervoor te zorgen dat de lezer zich toch met hem kan identificeren en met hem kan sympathiseren. Ook Anton van Wilderode geeft een soortgelijke interpretatie in zijn voorwoord bij de Reynaerttekst van Bert Decorte (1985). Reynaert is volgens de peritekst géén aanbevelenswaardig noch navolgenswaardig voorbeeld. Van Wilderode meldt het volgende over de vos:

Hij kent inderdaad géén scrupules, hij is gewetenloos, hij stoort zich aan god noch gebod, aan koning noch vrienden of verwanten. [...] Maar Reynaert is ook de éénling, de kleine 'zelfstandige' die moet optornen tegen een oppermachtige hofkliek welke zich zonder noemenswaardige kwaliteiten of verdiensten aan de top heeft genesteld én tegen de méélopers en profiteurs. Hij is de vrijbouter en outlaw die in het geweer komt contra de georganiseerde, door positie en postjes geconsacreerde, domheid. Hij kan dus rekenen op blijvende sympathie.⁴²

De onrechtvaardige positie van Reynaert wordt hier dus gebruikt als een rechtvaardiging van zijn wrede misdaden.

Daarnaast zijn er ook bewerkingen die de vos uitsluitend als de slechterik van het verhaal afschilderen. Kinderboekenschrijfster Zoomers-Vermeer [1950] is niet positief over het roodharige dier. Zij omschrijft hem als 'de grootste schurk in zijn land', 'een aartsbedrieger' en 'een aartsleugenaar'.⁴³ Ze wijst ook op de slechte karaktereigenschappen van de andere personages en

maakt daarmee duidelijk dat men zich met geen van hen dient te identificeren: allen geven het verkeerde voorbeeld. Het nawoord van de stripbewerking van Ryszen en De Roover (1999) noemt de vos een genadeloze individualist die uit is op de ondergang van Nobels maatschappij. Rapper Charlie May (2008) zou het hier ongetwijfeld mee eens zijn. Hij noemt de vos in een interview over zijn vossenrap een hypocriet, een verleider en een bedrieger en hoopt met zijn tekst de jeugd te waarschuwen voor manipulatie. Reynaert is uiterst negatief en sadistisch. Hij ondergraaft de macht enkel om er zelf beter van te worden, niet om anderen te helpen.⁴⁴ Op de flaptekst van de bewerking van Legendre en Broens (2010) wordt de vos omschreven als:

Een roofdier zonder geweten dat de zwaktes van zijn tegenstanders ruikt en uitbuit. Een psychopaat die zich vermomt als godsdienstleraar, kluzenaar, heremiet, monnik, pelgrim, berouwvolle zondaar en verlosser en met mooie praatjes zijn slachtoffers verleidt.⁴⁵

In hun nawoord gaan ze sterk in op de negatieve interpretatie die volgens hen in de middeleeuwen aan Reynaert werd gegeven. Hubert Slings (1999) gaat in zijn bewerking voor schoolgebruik ook diep in op de interpretatie van de vos. Zijn werk bevat vele periteksten, in de vorm van hoofdstukjes met didactische informatie die het hoofdverhaal onderbreken. Hij maakt aan de hand van *Der nature bloeme* van Jacob van Maerlant duidelijk hoe er in de middeleeuwen naar dieren in het algemeen en de vos in het bijzonder wordt gekeken: de vos is een doortrapt, onbetrouwbaar en duivels dier. Slings maakt duidelijk hoe deze visie ook in de tekst van *Van den vos Reynaerde* terug te vinden is, bijvoorbeeld door het gebruik van een negatief beladen woord als 'schalk'. Uit de manier waarop Reynaert gewetenloos meened pleegt en het niet schuwt om met de dood voor ogen een aantal forse leugens te vertellen, blijkt dat hij lak heeft aan God en gebod. Voor de goede middeleeuwse verstaander kon de vos dan ook niks anders zijn dan een gemeen beest, aan de duivel verwant. De zesde druk van de bewerking van Arjaan van Nimwegen (1998) heeft een gewijzigd voorwoord ten opzichte van de eerste druk (1979), waarin Van Oostrom (1983) geparafraseerd wordt om aan te tonen dat *Reynaert* voor een adellijk publiek geschreven is. In dit nieuwe voorwoord beweert Van Nimwegen dat Reynaert juist niet sympathiek is en door het middeleeuwse publiek als uitgesproken negatief zou worden gezien. Veranderende opvattingen over de *Reynaert* komen zo binnen één bewerking al tot uiting. Dit geeft ook aan dat in ieder geval som-

mige bewerkers goed op de hoogte zijn van de ontwikkelingen in het Reynaert-onderzoek. Zowel Legendre en Broens, Slings als Van Nimwegen kijken terug naar de middeleeuwse *roots* van de vos om de karakterisering van de slechte vos te onderbouwen.

8. De buit van de vossenjacht

Reynaert de vos neemt een uitzonderlijke positie in binnen de Nederlandse letterkunde: geen enkel ander Middelnederlands literair personage krijgt in de huidige tijd zoveel aandacht als de felle vos met zijn rode baard. Hierbij ontstaat een wisselwerking: de status van de tekst en zijn functie in het culturele geheugen leiden tot de nieuwe bewerkingen, maar anderzijds versterken deze bewerkingen ook de status van de tekst.

Uit dit onderzoek is gebleken om welke redenen deze nieuwe vossenteksten gemaakt worden – of althans welke redenen de auteurs aanvoeren in peritexten. In de loop van de tijd zijn er veranderingen waar te nemen in de motieven waarom Reynaert en zijn euvele daden levend worden gehouden in het culturele geheugen. Literair-historische argumenten blijven populair, maar er zijn wel verschillende tendensen waar te nemen. Allereerst is er een groeiend aantal bewerkingen dat *VDVR* niet alleen als literair meesterwerk bestempelt, maar waarin ook gedetailleerd uitgelegd wordt waarin de meesterlijkheid van het verhaal schuilt. Ook komen vaker autoriteiten op het gebied van de middeleeuwse letterkunde aan het woord in allografische voorwoorden, maar ook via blurbs. Blijkbaar is er de behoefte om de lezer via autoriteiten en uitgebreide uitleg van de literaire kwaliteit van *Van den vos Reynaerde* te overtuigen. Dit is een strategie om de oude tekst en de eraan toegeschreven waarde op een begrijpelijke wijze naar nieuwe lezers te mediëren en de gecanoniseerde status van de tekst in stand te houden. Ook verkoopmotieven zullen, zeker als het gaat om flapteksten, hierbij een rol spelen.

Ook de actuele waarde van de tekst blijft gedurende de twintigste eeuw populair, waarschijnlijk doordat de tekst juist door zijn universele – en daardoor altijd actuele karakter – steeds een nieuw lezerspubliek kan vinden. De tekst handelt niet over religie, ridders en queesten, maar laat ons de zwakheden van de mens zien en daardoor is de tekst ook acht eeuwen na zijn ontstaan nog actueel. Er zijn echter ook Reynaertbewerkingen waarin de tekst grote wijzigingen heeft ondergaan om de tekst te laten aansluiten bij een contemporaine

context, zoals de bewerking van Frank Pollet (2007). Ook voor andere bewerkingen geldt dat het actuele karakter niet inherent hoeft te zijn aan het verhaal, maar er ook – al zij het minder duidelijk – aan toegekend kan zijn via onder andere parateksten.

Duidelijke moralisering en waarneming waarin de lezer te horen krijgt wat hij uit de tekst dient te leren, lijken in de loop van de twintigste eeuw te verdwijnen. Toch wijzen ook recente bewerkingen op de moralistische les die in het verhaal zit, zonder de les aan de lezer op te dringen. De moralistische les is hier niet meer gebruikt als reden om de tekst te lezen, maar om aan te geven dat het Reynaertverhaal meer is dan een simpel dierenverhaaltje. De morele waarde gaat daarmee een indicator voor de literaire waarde vormen.

De tekstgetrouwheid wordt vooral in recente bewerkingen genoemd, waarschijnlijk met het doel zich af te zetten tegen de oudere bewerkingen die gekuist zijn of een te positief en niet-middeleeuws beeld van de vos laten zien naar de mening van de bewerker. Vooral de functionele getrouwheid staat volgens deze bewerkers in de andere vossenteksten onder druk. Het is opvallend dat de gekuiste en positieve Reynaertbewerkingen vaak kinderbewerkingen zijn, terwijl bewerkingen die zich tegen het positieve vossenbeeld afzetten zoals Slings (1999) en Legendre en Broens (2010) zich juist op een publiek van respectievelijk middelbare scholieren en volwassenen richten. De wisseling in de doelgroep van de bewerkingen hangt daardoor zowel samen met het beeld van de vos als met het tekstgetrouwheidsmotief als reden voor de nieuwe bewerking.

Nationalistische redenen worden in bewerkingen van voor de Tweede Wereldoorlog genoemd en komen vooral voor in vossenteksten van Vlaamse bodem. Dit is te verklaren doordat juist in Vlaanderen de tekst van de vos een belangrijke rol heeft gespeeld als spiegel van de nationale identiteit en de tekst hier vanaf de negentiende eeuw als een nationale oertekst gepromoot is.⁴⁶ De literair-historische waarde die nu aan de tekst wordt toegeschreven in zowel Nederland als Vlaanderen is een erfenis hiervan. Het nationalistische idee dat de Middelnederlandse tekst de oudste vossentekst is, is inmiddels naar het rijk der fabelen verwezen, maar het idee dat de Middelnederlandse tekst de beste is, leeft ook nu nog steeds, niet alleen in periteksten uit de jaren zeventig, maar ook in bijvoorbeeld de monografie van de Europese Reynaerttraditie van de Canadese mediëvist J. Flinn.⁴⁷

De resultaten van dit onderzoek sluiten aan bij eerder onderzoek naar kinderbewerkingen van *Van den vos Reynaerde* door Wackers (1995) en Parlevliet (2009). Parlevliet (2009) constateert dat de kinderbewerkingen niet alleen tot

stand komen vanwege de literair-historische vorming van het kind, maar ook vanwege de pedagogische functie die aan de teksten wordt toegeschreven. In mijn paratekstueel corpus worden zowel literair-historische redenen als morele en didactische redenen genoemd om het verhaal opnieuw te vertellen, ook voor volwassenen. Wackers (1995) noemt de morele boodschap en de status van de originele vossenteksten als literaire meesterwerken als redenen voor het bewerken van de *Reynaert*. De actuele waarde en de nationalistische waarde worden door Parlevliet niet genoemd. Wackers (1995) besteedt wel aandacht aan de nationalistische waarde. Hoewel deze in mijn corpus vooral wordt genoemd in teksten die voor volwassen bedoeld zijn, constateert Wackers (1995) toch ook nationalistische tendensen in de kinderbewerkingen.

Ook als het gaat om het beeld van de vos, sluit dit onderzoek aan bij eerdere onderzoekresultaten. Parlevliet onderscheidt a) vossenteksten waarbij het oude verhaal functioneert als een waarschuwing en Reynaert negatief wordt weergegeven en b) teksten waarbij juist identificatie met Reynaert in de hand gewerkt wordt. Hierbij komen vooral zijn positieve eigenschappen naar voren, terwijl de andere dieren negatief geportretteerd worden. Ook Wackers (1995) haalt deze technieken aan. Beide strategieën – het verhaal als waarschuwing of de vos als identificatiemodel – komen voor in de onderzochte parateksten. Toch is er ook nog een niet genoemde middenweg, waarin er geen duidelijk oordeel geveld wordt over de vos en waarbij in de parateksten zowel met positieve als met negatieve woorden gesproken wordt over de vos. Een andere ongenoemde optie is dat de gemene daden van de vos wel erkend worden, maar desondanks ook gerechtvaardigd worden, bijvoorbeeld vanuit het argument dat de vos een klein dier is dat het op moet nemen tegen machtigere vijanden.

Slechts een beperkt aantal bewerkingen geeft uitsluitend een positief beeld van de ondeugende vos in de parateksten. Wat vaker voorkomt, is het beeld van de ambigue vos waarbij de slechte daden van Reynaert niet ontkend worden, maar juist gerechtvaardigd vanuit zijn positie als klein dier tussen machtige en sterke vijanden. Zo is de vos tot een *underdog* gemaakt en lijkt de positieve waardering toch te overheersen. Andere teksten die een ambigue beeld van de vos scheppen, lijken simpelweg nog niet bepaald te hebben of de vos een positief of een negatief personage is. Dit komt vooral voor in bewerkingen uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

Vanaf de bewerking van Slempekens (1929) verschijnen er echter bewerkingen waarin *Van den vos Reynaerde* als een waarschuwingsverhaal functioneert en waarin de vos negatief weergegeven wordt. Vooral voor kinderbewerkingen

is dit noodzakelijk om het verhaal over het gemene dier te rechtvaardigen als een tekst die geschikt is voor jonge lezers. Het waarschuwingsverhaal, evenals de positieve vos, worden ook al door Parlevliet (2009) aangestipt. Er is echter een verschil tussen de negatieve vos die vanaf het begin van de twintigste eeuw voorkomt en de negatieve vos in een aantal recente bewerkingen uit de eenentwintigste eeuw. In de oudere bewerkingen is het negatieve beeld van Reynaert gebaseerd op moralistische en didactische argumenten en de waarschuwingsfunctie van het verhaal. Recente bewerkingen, met als voorbeeld de tekst van Hubert Slings uit 1999, wijzen naar de manier waarop de tekst en de vos in de dertiende eeuw gezien worden, bijvoorbeeld door middel van het beeld van de vos in bestiaria, en baseren hun negatieve vossenbeeld hierop. Er is dus sprake van recontextualisatie, waarbij niet de functie die de tekst in het heden heeft, maar de (vermeende) betekenis en functie die de tekst in het verleden had, centraal staat in de bewerkingen.

Het verzet tegen het positieve en/of niet-middeleeuwse vossenbeeld is een belangrijke functie van de periteksten uit enkele van de nieuwste vossenbewerkingen, met als beste voorbeeld de stripbewerking van Legendre en Broens (2010). Deze terugkoppeling naar de middeleeuwse interpretatie van de tekst is ingezet door Van Oostrom (1983) en zijn lezing *Reinaert primair*, waarin hij zowel de middeleeuwse adellijke context schetst waarin *Van den vos Reynaerde* gefunctioneerd zou hebben, als de manier waarop de gezagsondermijnende vos in deze context geïnterpreteerd zou worden. De bewerkingen maken zichtbaar hoe de ideeën die als eerste uiteengezet zijn in Van Oostroms *Reinaert primair* (1983) en inmiddels door andere wetenschappers zijn overgenomen of bekritiseerd, bekendheid vergaren buiten het studieveld van de Middelnederlandse letterkunde.

CORPUS⁴⁸

• *Bewerking van Reinaert de Vos. In een reeks leeskaarten: Oma vertelt de mooiste verhaaltjes van de wereld. Dieren*. Z.p, 1996. [kinderbewerking, proza RdR]

• *Van de vos Reynaerde: in 't dialekt van 't Land van Ulst*. Hulst, 2007. [proza, VDVR]

• H. Adema, *Van den vos Reynaerde. Tekst en vertaling*, Leeuwarden, 1985. [proza, VDVR]

- ♦ Ernst van Altena, *Reinaert de Vos*, Amsterdam, 1979. [verzen, VDVR]
- ♦ A. Blommaert, *Reinaert de Vos*, z.p, 1950. [proza, RdR]
- ♦ Eugène Bosschaerts, *De roman van Reinaert de Vos*, Antwerpen, 1953. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ Fons Brouns, *Reinaert, 't verhoeël vanne vós*. In 't *Middelimburs herdichtj nao 't middelieus dere-epos "Van den vos Reynaerde"*, Mesjtreesch [Maastricht], 1992. [proza, VDVR]
- ♦ Margreet Bruijn, 'Reinaert de vos', in: Bruijn, Margreet. *Lang zullen ze leven: klassieke verhalen voor de jeugd van nu*. Tweede deeltje, Groningen, 1971, p. 95-107. [kinderbewerking, afwisselend proza en verzen, VDVR]
- ♦ D.L. Daalder, *Die historie van Reynaert die Vos uit de Middelnederlandse teksten van 1400 tot 1479*, 's Gravenhage/Djakarta, [1953], [kinderbewerking, proza, RH]
- ♦ Henri van Daele, *Reinaert de vos*, Antwerpen, 2006. [kinderbewerking, proza, RH]
- ♦ Rik van Daele, 'Van den vos Reynaerde naar handschrift F vertaald door Rik van Daele', in: Jozef de Wilde, *Van den vos Reynaerde ontsluierd*, Gent, 1989, p. 81-145. [verzen, VDVR]
- ♦ Freark Dam, *Rjochtdei: In boertlik rymstik*, Drachten, 1953. [toneel, VDVR]
- ♦ Bert Decorte, *Reinaard de Vos*, [Antwerpen], [1978]. [verzen, VDVR]
- ♦ Bert Decorte, *Reinaard de vos* [met tekeningen van Dolf de Rudder], Lokeren, 1985. [verzen, VDVR]
- ♦ J. Dijkstra, *Van de Vos Reinaerde, oet 't Middelned: vertoald in 'n Grönneger tongval*, Grönnen [Groningen], 1921. [verzen, VDVR]
- ♦ Lida Dijkstra, *Verhalen voor de vossenbroertjes*, Amsterdam, 2011. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ J.A. Everaard & L. Lockefeet, *Van den vos Reinaerde: Een dierenspel*, Hulst, 1937. [toneel, VDVR]
- ♦ Karel Eykman, *Reinaert de vos*, Amsterdam, 2008. [verzen, VDVR]
- ♦ Leo Faes, *Reynaerts Wraak, door Willem (die Madoc maecte) en Leo Faes*, Enschede, 1998. [strip, VDVR]
- ♦ E. Fleerackers S.J., *Reineke Vos in de Kempen*, Turnhout, 1910. [verzen, VDVR]
- ♦ Jean-Claude Forest & Max Cabanes. *Reinaert de vos: met tal van vrijheden en verschillen*, [Doornik], 1988. [strip, RdR]

- H. Frieling, *Van den vos Reinaerde: toneelbewerking van het oude verhaal*, Utrecht, [na 1923]. [jeugdbewerking, toneel, VDVR]
- Sylvia Vanden Heede, *Reinaert de Vos: een luisterverhaal vol grappige situaties en briljante wendingen*, Tielt, 2004. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- J. Honders en Fr. van Hoof, *Reinaert de vos*, Luik, 1956. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- Jennie Jensma, *Reynaert de vos*, Buitenpost, 2004. [verzen, VDVR]
- Karel Jonckheere, *Van den vos Reynaerde*, Brussel/Amsterdam, 1978. [verzen, VDVR]
- Hans P. Keizer, 'Reinaard de Vos', in: Hans P. Keizer. *De mooiste mythen en sagen uit de Middeleeuwen*, Hoevelaken, 1999, p. 44-67. [proza, RH]
- Rie Kooyman, *Reinaert de Vos*, Groningen, 1968. [kinderbewerking, proza RH]
- J. Kousemaker, *Het beste-verhaal van Den Vos Reinaerd uut den Middeleeuwsen tekst beriemd verzeewst deur J. Kousemaker*, Middelburg, 1981. [proza, VDVR]
- Marc Legendre & René Broens, *Reynaert de vos*, Amsterdam, 2010. [strip (verzen) VDVR]
- Martine Letterie, *Hussen met je neus ertussen*, Tilburg, 1999. [kinderbewerking, verzen, VDVR]
- Martine Letterie, *Kerstkransjes*, Tilburg, 2000. [kinderbewerking, verzen, VDVR]
- Martine Letterie, *De schat van Ermenrike*, Tilburg, 2002. [kinderbewerking, verzen, VDVR]
- Eddy Levis, *Reinoart de vos: noarverteld en op rijm gezet in 't Gentsch noar 't origineel Middelnederlans verhoalinske*, [Gent], 2007. [verzen, VDVR]
- Charlie May, *Reinaert de vos... gerapt*, Haarlem, 2008a. [bewerking voor middelbare scholieren, verzen, VDVR]
- Jan Mens, *De vermakelijke historie van Reinaert de Vos*, Amsterdam, [1950]. [proza, RH]
- Achilles Mussche, *Reinaert de Vos: uit het Middelnederlands zo getrouw mogelijk in modern proza overgebracht*, Amsterdam, 1964. [proza, VDVR]
- Arjaan van Nimwegen, *Over De Vos Reynaert door Willem (die Madoc maakte) gevolgd door Reinaerts geschiedenis waarin zijn latere lotgevallen zijn opgetekend*, Utrecht/Antwerpen, 1979. [verzen en proza, VDVR en RH]

- ♦ Arjaan van Nimwegen, *Over De Vos Reynaert door Willem (die Madoc maakte) gevolgd door Reinaerts geschiedenis waarin zijn latere lotgevallen zijn opgetekend*, Utrecht/Antwerpen, 1998. [verzen en proza, VDVR en RH]
- ♦ Hans Petermeijer, *Als de vos de passie preekt: de avonturen van Reinaard de vos*, Rijswijk, 2002. [kinderbewerking, proza, RH]
- ♦ Rik Poinet, *Roënoot de vos: nooverteld in 't Leives en up roëm gezet dei Rik Poinet mei bellekes van Marcel Cockx*, Leuven, 1995. [verzen, VDVR]
- ♦ Frank Pollet, *Rotvos: een vertelling*, Sint-Niklaas, 2007. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ Ard Posthuma, *Reynaert de Vos*, Amsterdam, 2008. [verzen, VDVR]
- ♦ Pjeroo Roobjee, *Wolfsklem*, Almere, 1987. [proza, *Ysengrimus*]
- ♦ Marcel Ryssen & Kris de Roover, *Reynaert de vos*, Sint-Niklaas/Hulst, 1999. [strip, VDVR]
- ♦ Allard Schröder, *Reinaert de vos*, Bilthoven, 2004. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ Eug. de Seyn, *Dit is de aloude historie van Reinaard de vos*, Brugge, [1930]. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ J.A. Slempekens, *De zinrijke avonturen Van den vos Reinaerde, zooveel mogelijk tekstgetrouw naverteld door J.A. Slempekens Zutphen*, 1929. [proza, VDVR]
- ♦ Hubert Slings, *Reinaert de vos*, Amsterdam, 1999. [bewerking voor middelbare scholieren, verzen, VDVR]
- ♦ Stijn Streuvels, *Reinaert de vos voor de vierschaar van koning Nobel den Leeuw: een nuttig en vermakelijk verhaal voor groote en kleine kinderen*, Gent, z.j. [1908-1909, tweede druk 1926, derde druk 1933] [kinderbewerking, proza, VDVR]
- ♦ Stijn Streuvels, *Reinaert de vos*, Amsterdam, 1911. [proza, VDVR]
- ♦ Clement Vermaere, *Reinaert de vos*, Leuven, [1985]. [verzen, VDVR]
- ♦ Frits B. Versluys, *Het avontuur van Reynaert de Vos en Bruun de Beer*, z.p., [1935]. [proza, VDVR]
- ♦ Janne Walch, *Tspel vanden Vos Reinaerde naden ouden ghedichte ende den nieusten vonden ghedichtet bi Janne, gheseit Walch*, Leiden, 1935. [toneel (verzen), VDVR]
- ♦ J.F. Willems, *Reinaert de vos naar de oudste berijming uit de twaalfde eeuw en opnieuw in 1834 berijmd door Jan Frans Willems ingeleid door prof. dr. W. Gs. Hellinga*, Den Haag, 1958. [verzen, VDVR]

- J. Gzn, P. de Zeeuw, *Reinaert de Vos*, Den Haag/Batavia, [1942]. [kinderbewerking, proza, VDVR]
- J.P. Zoomers-Vermeer, *Reinaert de vos: een dierenverhaal in dichtvorm uit de twaalfde eeuw voor de jeugd opnieuw vrij in proza bewerkt door J.P. Zoomers-Vermeer*, Amsterdam/Antwerpen, [1950]. [kinderbewerking, proza, RH]

LITERATUUR

- P. Bourdieu. 'De productie van geloof: Bijdrage tot een economie van symbolische goederen,' in: P. Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*, Amsterdam, 1992, p. 246-283.
- P. Claes, *Echo's echo's: de kunst van de allusie*, Nijmegen, 2011.
- H. Conscience, *De kerels van Vlaanderen*, Brussel, 1912 [1871].
- R. van Daele, 'Quelques aspects de la réception renardienne en Flandre aux dix-neuvième et vingtième siècles', in: *Reinardus*, 4 (1990), p. 173-183.
- R. van Daele, P. Everaers, W. Devreese, e.a. *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*, Sint-Niklaas/ Ter Hole, 2004.
- R. van Daele, 'Reynaert gerapt: door de moderne sprookspeler Charlie May', in: *Tiecelijn* 21, (2008), p. 178-185 (Interview met Charlie May).
- J.D. Janssens, 'Reinaerts felheid: nog maar eens over de interpretatie van *Van den vos Reynaerde*', in: *Tiecelijn*, 14 (2001), p. 122-134.
- R. van Genechten, *Van den vos Reynaerde*, Amsterdam, [1941].
- G. Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Vert. Jane E. Lewin), Cambridge, 1997.
- J. Goossens, *De gecastreerde neus: taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*, Leuven/Amersfoort, 1988.
- J. Leerssen, 'De nationaliteit van Reinaert (1834-1870)' en 'West-Vlaamse uitloop: vossen, vogels, kerels (1870-1895)', in: J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland: taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*, Nijmegen, 2011, p. 105-135.
- A. Lefevre, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, Londen/New York, 1992.
- F. Lulofs, 'Reynaert een schurk? Voor wie?', in: *Spektator*, 13 (1983-1984), p. 207-212.
- S.G. Nichols, 'Modernism and the Politics of Medieval Studies', in: R.H. Bloch & S.G. Nichols, *Medievalism and the Modernist Temper*, Baltimore [etc], 1996, p. 25-56.

- ♦ F.P. van Oostrom, *Reinaert primair: over het geïntendeerde publiek en de oorspronkelijke functie van Van den vos Reinaerde*, Utrecht, 1983.
- ♦ F.P. van Oostrom, *Stemmen op schrift: geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam, 2006.
- ♦ S. Parlevliet, *Meesterwerken met ezelsoren: bewerkingen van literaire klassiekers voor kinderen 1850-1950*, Amersfoort, 2009.
- ♦ S. Parlevliet & J. van Coillie, 'Het verlangen om te vallen: de dissociatieve houding van bewerkers in *Beatrijs*-bewerkingen voor de jeugd (1907-2007)', in: *Spiegel der letteren*, 54 (2012), p. 429-458.
- ♦ J. Reynaert, 'Botsaerts verbijstering: over de interpretatie van *Van den vos Reynaerde*', in: *Spiegel der letteren*, 38 (1996), p. 44-61.
- ♦ H. Rijns, *De gedrukte Nederlandse Reynaerttraditie: een diplomatische en synoptische uitgave naar de bronnen vanaf 1479 tot 1700*, Hilversum, 2007.
- ♦ P. Wackers, 'Dutch and Flemish 'Reynaert' adaptations for children', in: *Reinardus*, 8 (1995), p. 165-179.
- ♦ P. Wackers, 'The image of the fox in Middle Dutch literature', in: *Spiegel der letteren*, 38 (1996), p. 251-266.
- ♦ A. Willeboordse, "'Willem Utenhove die Van den vos Reynaerde maecte?' De Reynaerttraditie van Aardenburg, 1812/13-2000', in: *Tiecelijn*, 18 (2005), p. 19-31.
- ♦ J.F. Willems, *Reinaert de vos, naar de oudste beryming*, Eeklo, 1834.

NOTEN

- 1 Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit mijn masterscriptie die ik in 2012 met begeleiding van prof. dr. Johan Oosterman geschreven heb.
- 2 Parlevliet 2009, p. 123-182.
- 3 Parlevliet 2009, p. 183-233.
- 4 Voor een overzicht van alle Reynaertbewerkingen, zie Van Daele 2004. Ik heb voor dit onderzoek vooral gebruikgemaakt van de collectie van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen.
- 5 Voor deze paragraaf heb ik gebruikgemaakt van de in 1997 gepubliceerde Engelse vertaling van *Seuils*, getiteld *Paratexts*. Genette 1997, p. xviii.
- 6 Genette 1997, p. 197-236.
- 7 De paratekst wordt in dit geval gebruikt om waarde aan de tekst toe te kennen.
- 8 Van Gorp e.a. 1998, p. 21.

9 Van Gorp e.a. 1998, p. 21.

10 Het gaat hierbij in principe om eerste drukken. Er zijn echter twee uitzonderingen: allereerst de negentiende-eeuwse vertaling van J.F. Willems die 1958 nogmaals verschijnt met een nieuw voorwoord van prof. dr. W.Gs Hellinga. Deze bewerking is wel opgenomen in het corpus, omdat de editie van 1958 door het nieuwe voorwoord verschilt van de eerdere uitgave. Bij de vertaling van Arjaan van Nimwegen, die in latere drukken een ander voorwoord heeft dan in de eerste druk, zijn de beide van elkaar afwijkende voorwoorden in het corpus opgenomen.

11 Ik heb zo veel mogelijk bewerkingen ingezien (135 in totaal). Door het grote aantal dat ik gezien heb, geeft de grafiek een representatieve afspiegeling van de ontwikkelingen binnen de Reynaertbewerkingen, alhoewel de exacte aantallen vooral voor de oudere bewerkingen iets hoger zouden liggen als alle Reynaertbewerkingen in beschouwing waren genomen.

12 Parlevliet 2009, p. 15.

13 De term literair-historische waarde wordt gebruikt door Parlevliet 2009.

14 Zie Poinet 1995, Brouns 1992, Adema 1985.

15 Van Nimwegen 1979, p. 5. In de herdruk heeft Van Nimwegen (1998, p. 5) dit statement afgezwakt: '[...] in de Middelnederlandse versie heeft het misschien wel zijn volmaakste vorm bereikt.'

16 Zie bijvoorbeeld Jonckheere 1978 en Pleij in May 2008.

17 Parlevliet en Van Coillie (2012) merken op dat de literair-historische waarde ook in de *Beatrijs*-bewerkingen genoemd wordt.

18 Een autografisch voor- of nawoord is geschreven door de auteur van het werk zelf. Een allografisch voor- of nawoord is geschreven door een ander dan de auteur.

19 Slings 1999, p. 7.

20 Het toekennen van waarde bedoel ik hier op de manier zoals uiteengezet door Bourdieu (1992).

21 Bosschaerts 1953, p. 5.

22 Interview van Charlie May door Rik van Daele in *Tiecelijn 21*, (2008), p. 178-185.

23 Parlevliet en Van Coille 2012, p. 435.

24 Van Daele in Eykman 2008, p. 141.

25 T. W. Jensma in J. Jensma 2004, p. 7.

26 Levis 2007, flaptekst.

27 Voor het begrip *littéraire travestie*, zie Claes 2011.

28 Van Daele in Pollet 2007, p. 88.

29 Willems 1834, p. i.

30 Streuvels 1911, p. 9.

31 De Seyn [1930], p. 5. De Seyn gaat ervan uit dat Willem van Utenhove de beruchte Willem die Madocke maakte is. Deze hypothese komt van Willem Bilderdijk. Zie Willeboordse 2005 voor een volledige geschiedenis over deze hypothese.

32 Versluys [1935], p. 5.

33 Versluys [1935], p. 5.

34 Van Nimwegen 1979, p. 12.

35 Zie Goossens 1998, p. 114-115.

36 De visie werd het eerst naar voren gebracht door Van Oostrom (1983). Bijval voor deze visie is te vinden in Wackers (1996) en Janssens (2001). Tegenstanders van de eenzijdige interpretatie van Reynaert als symbool voor het kwaad zijn J. Reynaert (1996) en Lulofs (1983-1984). Van Oostrom wijst in *Stemmen op schrift* nogmaals op de negatieve beeldvorming rondom de vos in de middeleeuwen. Hij nuanceert dit echter door aan te geven dat elke eenzijdige interpretatie van de tekst tekortschiet (Van Oostrom 2006, p. 485-490). Deze nuancering maakt echter niet dat zijn standpunt van 1983 geen invloed uit heeft kunnen oefenen op de Reynaertbewerkingen die na die tijd verschenen zijn.

37 Blommaert 1950, p. 2.

38 Blommaert 1950, p. 2.

39 Letterie 2002, p. 60.

40 Bosschaerts 1953, p. 5.

41 Daalder [1953], p. 7.

42 Van Wilderode in Decorte 1985, p. 7.

43 Zoomers-Vermeer [1950], p. 131.

44 May in Van Daele 2008, p. 183-184.

45 Legendre en Broens 2010, flaptekst.

46 Zie Leerssen 2011.

47 Van Oostrom 2006, p. 466.

48 Tussen vierkante haken is aangegeven of de bewerking voor kinderen of scholieren bedoeld is, tot welk genre ik de tekst reken en welke vossentekst aan de basis ligt van de bewerking. De afkortingen zijn als volgt te interpreteren: VDVR is *Van den vos Reynaerde*, RH is *Reynaerts historie* (ook wel *Reynaert II*) en RdR is de *Roman de Renart*.

K WENSCH U

te onderhouden over twee werken, die volgens mij, glanspunten zijn in de geschiedenis van onze letterkunde, zoowel in Vlaanderen als in Wallonië. Het schoonste Vlaamsche werk is het dierenepos van Willem: REINAERT DE VOS. Het schoonste Fransche werk is het menschenepos van De Coster: ULENSPIEGEL. De twee werken gelijk-

ken op elkaar, al werden ze geschreven met een tusschenruimte van zes eeuwen. Zij zijn verwant in hun folkloristischen oorsprong, – want beide zijn de vrucht der samenwerking van een groot kunstenaar en het volk. Zij zijn verwant door het satirisch karakter van het hoofdpersonage. Reinaert was reeds populair in alle Westersche landen, vooreer hij in Vlaanderen zijn klassieke vorm verkreeg. Ulenspiegel had reeds de meeste Germaansche landen afgereisd, vooraleer een Franschschrijvend Belgisch auteur hem een duurzaam monument oprichtte. De legenden van Reinaert en van Ulenspiegel hebben het volk vermaakt, lange jaren vóór dat zij hun auteur vonden. Deze eigenaardige evolutie doet me denken aan de dramatische personages van Pirandello, welke op zoek gaan naar hun auteur, die voor taak heeft ze allen in één en hetzelfde stuk samen te brengen. Maar zij doet vooral denken aan de melodieën die eerst ontworpen werden door een of ander muzikaal improvisator, – en zich daarna over gansch Europa verspreidden waar zij overgenomen werden door andere zangers, – om eindelijk definitief te worden uitgewerkt door musici van groot talent. Zoo werd een bepaalde melodie geboren, en, op een goeden dag heeft zij den dichter gevonden, welke haar een letterkundigen onderbouw wist bij te brengen, die zoodanig met de muzikale fraze overeenstemt dat melodie en woorden definitief met elkaar

Afb. 1 Pagina uit de bibliofiele uitgave van Huysmans' lezing met een ingekleurde hout-sneede van Joris Minne (Collectie Peter Everaers).